

Munich Personal RePEc Archive

Geographic determinism, autarchy and market economy

Bukvić, Rajko

Geographical Institute “Jovan Cvijić” SASA, Belgrade

2005

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/72594/>
MPRA Paper No. 72594, posted 18 Jul 2016 10:32 UTC

Rajko BUKVIĆ

GEOGRAFSKI DETERMINIZAM, AUTARKIJA I TRŽIŠNA PRIVREDA

Apstrakt. Nakon više od deset godina eksperimentisanja s neoliberalističkim receptima zasnovanim na tranzicionim strategijama proisteklim iz Vašingtonskog konsenzusa, u zemljama istoka i jugoistoka Evrope počinju da se pojavljuju argumentovane i promišljene publikacije u kojima se ta politika i njeni rezultati dovode u pitanje. Iako je praktični uticaj ovakvih radova još uvek veoma mali, svojim utemeljenim stavovima, idejama i predlozima oni su vrlo korisni i inspirativni, i pružaju putokaze u kojim je pravicima potrebno tražiti puteve za izlazak ovih zemalja iz duboke krize u koju su zapale s počecima tranzicionih procesa. U radu se razmatraju ideje i predlozi jedne od takvih, vrlo inspirativnih knjiga. Iako objavljena pre pola decenije, ona nije izazvala zasluženu pažnju, ali to nipošto ne umanjuje njenu vrednost i više nego evidentne kvalitete.

Ključne reči: prirodni uslovi, geografski determinizam, spoljna trgovina, autarkija, Rusija, tranzicija.

"Teza o unifikaciji sveta na bazi zapadnog ekonomskog sistema kao zakonitom rezultatu jedinstvenog i neprekidnog procesa razvoja ljudske istorije dovodi do najgrubljeg iskrivljavanja činjenica i do poražavajućeg sužavanja istorijskog vidika."

Arnold Tojnbi, *Proučavanje istorije*

Iako smo gotovo čitavu deceniju udaljeni od upozorenja Gžegoža Kolodka, koji je smatrao da je neoliberalizam skoro prevladan¹, i mada je u međuvremenu prikupljeno mnoštvo novih iskustava i argumenata za dovođenje te politike u pitanje, utisak je da je Kolodko i suviše požurio s takvim ocenama i da je neoliberalizam u zemljama tranzicije, barem na nivou vladajuće politike, a možda još i više retorike, i dalje neprikosnovena ideologija. Međutim, ne samo to, neoliberalizam jeste i dalje, bar formalno, obeležje zvanične politike u zemljama u tranziciji, ali je on i stav većine ekonomista i drugih ideologa, i ostalih zastupnika, te politike.

Ipak, tokom poslednjih nekoliko godina počele su da se pojavljuju knjige i druge publikacije i istupanja u kojima se ta politika, i posebno (neki) rezultati njenog sprovođenja u ovim zemljama ozbiljno i argumentovano dovode u pitanje, i u kojima se autori argumentovano i promišljeno suprotstavljaju neoliberalističkoj koncepciji i nude alternativne koncepcije. Takve knjige, po pravilu, ne doživljavaju veliki publicitet², čak

¹ Na pitanje da li je neoliberalizam kao ekonomska ideologija i politika postao irelevantan, poljski vicepremijer i ministar finansija od 1994. do 1997. G. Kolodko odgovorio je: "Još ne u potpunosti, ali nadam se uskoro. Ima dobrih razloga da se očekuje takva posledica, posle šteta koje je ova ekonomska misao i politika prouzrokovala u poslednjoj deceniji." (G. Kolodko, *Ekonomski neoliberalizam postaje gotovo irelevantan*, *Ekonomika*, 11–12, 1998, [*Transition*, 9, 3, June 1998], str. 297.)

² Jedan od retkih izuzetaka je knjiga Protivrečnosti globalizacije (*Globalization and its Discontents*, New York, 2002), koja je poduprta snažnim autoritetom svog autora, nobelovca Džozefa Stiglicia, vrlo brzo

se po pravilu i ne napadaju, verovatno da se ne bi otvarala polemika, već se jednostavno prećutkuju. Jedna od knjiga koja je doživela takvu sudbinu jeste i knjiga *Zašto Rusija nije Amerika* Andreja P. Parševa.³ Pri tom, a to je posebno zanimljivo i značajno, knjigu ne prećutkuju samo neoliberali i reformatori, kao ideološki tabor za koji bi se moglo reći da je suprotstavljen stavovima Parševa, već i tzv. patrioti, odnosno ekonomisti i ostali stručnjaci i javni delatnici koji se, bar deklarativno, suprotstavljaju neoliberalnoj koncepciji i reformama njome inspirisanim.

Tako se došlo do naizgled paradoksalne situacije čija je prava žrtva – jedna odlična knjiga, knjiga iz koje svi mogu mnogo da nauče, bez obzira na ideološke pozicije na kojima se nalaze. I bez obzira što u nekim idejama i stavovima Paršev i ne mora da bude, odnosno nije u pravu. Ova knjiga zaista zaslužuje pažnju, a zbog bogatstva ideja, obuhvatnosti, jasnih i argumentovanih stavova i poruka u nastavku će joj biti posvećeno nešto više pažnje i reči nego što se obično daje u osvrtima ili prikazima. Pri tom, akcent će uglavnom biti na tzv. gorkoj teoremi, koju autor izlaže u prvom delu knjige, i stvarima s njom manje ili više neposredno povezanim.

Povod Paršev otvara knjigu praktično s jednom izjavom bivšeg britanskog premijera Margaret Tačer s kraja osamdesetih godina prošlog veka u kojoj je ona konstatovala da je "na teritoriji SSSR ekonomski opravdano da živi 15 miliona ljudi" [str. 5]. Kada je čuo tu šokantnu izjavu, Paršev je pokušao da od nekih redakcija domaćih (ruskih, odnosno sovjetskih) novina sazna šta je M. Tačer imala u vidu, ali niko nije uspeo da mu to razjasni. Pošto, po sopstvenim rečima, visoko ceni Margaret Tačer⁴, Paršev se ozbiljno zainteresovao za ovu njenu izjavu i rešio da pokuša da je sam razjasni. Na kraju je, kako sam kaže, u tome i uspeo, i rezultate tog svog angažovanja izložio, pored ostalog, u ovoj knjizi.

A uporedo s traženjem odgovora na to pitanje Paršev je bio angažovan i uključen u diskusije i praktična istraživanja problema konkurentne sposobnosti ruske, odnosno sovjetske, privrede, što je bilo vrlo aktuelno i široko razmatrano pitanje tokom osamdesetih i na početku devedesetih godina. Glavni, ili čak jedinstveni zaključak tih diskusija i istraživanja bio je - neophodnost uključivanja Rusije u svetsku privredu. Paršev, međutim, učestvujući u jednom takvom istraživanju 1995. koje je imalo isti takav rezultat, odnosno zaključak, nije se zadovoljio formalnim završetkom istraživanja, već je "za svoju dušu" nastavio da razmatra problem i došao do upravo suprotnih zaključaka: uključivanje u svetsko tržište izazvaće trenutnu (po istorijskim merilima) smrt ruske privrede [str. 7–8]. Ove svoje ideje, odnosno rezultate Paršev je zatim tokom 1996. pretočio u članak *Gorka teorema*, čiji je cilj bio da malo "pročisti mozgove" ruskim građanima. Međutim, na Parševljevo čuđenje članak nije izazvao veće zanimanje ni u opozicionoj štampi, ni u inteligentskoj "poluopoziciji". *Gorka teorema* danas predstavlja prvi deo ovde razmatrane Parševljeve knjige [str. 9–105], i u suštini čini samu njenu srž.

prevedena na mnoge svetske jezike, pored ostalog i na srpski, i koja je izazvala velike polemike i u stručnim, ali i u znatno širim krugovima.

³ А. П. Паршев, *Почему Россия не Америка*, Крымский мост – 9Д, Форум, Москва, 2005, 411 str. Knjiga je zapravo objavljena još 2000, a autoru ovih redova došla je u ruke nedavno, u (neizmenjenom) izdanju iz 2005. U daljem tekstu pozivanja na ovu knjigu biće data u uglastim zagradama.

⁴ "Ja sam uvažavao i uvažavam ovu političku delatnicu, posebno zbog engleskog jezika. Ona govori razgovetno, s oksfordskim akcentom, jasnim, razumljivim jezikom, nije vam to nekakav Buš, s ustima kao napunjenim kikirikijem" [str. 5].

Gorka teorema Gorka teorema o kojoj je reč glasi: "U konkurentskoj borbi za investicije, ako se igra vodi po pravilima slobodnog svetskog tržišta, skoro svako rusko preduzeće nesumnjivo je osuđeno na gubitak" [str. 34]. U pitanju je, dakle, borba za privlačenje investicija u ruska preduzeća, zbog čega Valjanski i Kaljužni u razmatranju Parševljeve knjige⁵ i ističu da, po rečima samog Parševa, njegova knjiga zaslužuje naziv: O investicionoj privlačnosti ruskih industrijskih preduzeća u uslovima globalizacije.

Ali, kako je Paršev došao do ove svoje teoreme i, što je možda još važnije, kako je obrazlaže i dokazuje?

Naravno, najpre je potrebno raščistiti neke pojmove, odnosno kategorije koje se koriste. Paršev upravo to i čini postupno i metodično uvodeći čitaoce u srž problematike, detaljno razmatrajući sva tri ključna elementa ove teoreme: konkurentnu sposobnost, odnosno konkurenciju, investicije i slobodno svetsko tržište. Gorku teoremu otvara razmatranje problema konkurentne sposobnosti, problema koji se često shvata nepravilno. Paršev pokazuje najpre da su konkurentna sposobnost i kvalitet proizvoda potpuno različite stvari, odakle sledi i da su moguće situacije kada se konkurentna sposobnost ne može steći čak i ako bi recimo svaki ruski proizvod bio kvalitetniji nego proizvodi drugih proizvođača. Na isti način pokazuje se da konkurentna sposobnost nije identična s uvođenjem novih pronalazaka, novih tehničkih rešenja, niti s novim tehnologijama, najzad konkurentna sposobnost ne može da se stekne ni putem cena. Pokazuje se, na kraju, da je (jedini) kriterijum konkurentne sposobnosti – višak prihoda nad rashodima (troškovima). Sva savremena konkurencija izgrađena je na poređenju troškova i prihoda, i upravo se to i naziva efikasnošću. Efikasnost, u zapadnom shvatanju, nije korisnost. A osnovni princip zapadne ekonomije – ako se proizvođači takmiče u efikasnosti, onda zadovoljavanje potreba stanovništva proishodi automatski, samo od sebe – kako Paršev ističe za sada je samo hipoteza koja teorijski nije potvrđena, ali ni opovrgnuta [str. 11]. Ali, ta hipoteza radi! U istoriji, pa i u savremenoj, bilo je pokušaja da se izgradi ekonomija na drugim principima, ali u tim ekonomijama stepen takmičenja (konkurencije), iako je takmičenje postojalo, nije mogao da obezbedi nivo blagostanja koji su dostigle zapadne zemlje. Konkretno, takmičenja u ekonomiji SSSR-a bilo je, ali ne prema kriterijumu prihodi/troškovi.

Što se tiče konkurentne sposobnosti robe, ona konkuriše u svojim grupama koje obuhvataju robu sličnu po potrošačkim karakteristikama. A svaka roba može da bude ili da ne bude konkurentno sposobna, čak i ako se radi o unikalnoj robi, dakle robi koja nema konkurente. U poslednjem slučaju proizvođač te robe konkuriše s celom industrijom – takođe po kriterijumu prihodi/troškovi.

U neposrednoj vezi s konkurentnom sposobnošću, prema tome, nalazi se konkurencija, a praktično je opšteprihvaćeno i među ekonomistima i u društvu da ako se proizvođači stalno nalaze pod pretnjom propasti zbog visokih troškova ili malih prihoda, onda društvo u celini dobija. Paršev podvlači da u konkurentskoj ekonomiji proizvođači često propadaju, ali da na njihovo mesto dolaze novi, što naravno, ma koliko pripadalo osnovama tržišne ekonomije, nikada nije zgoreg ponoviti. Međutim, mnogo je važnije naredno razmatranje mehanizma propasti nekonkurentnih preduzeća, pošto su tu tokom poslednjih stotina godina nastale krupne promene. Najprostija je stvar ako preduzeće troši više nego što su mu prihodi, i tu se najbrže dešava propadanje firmi. I tako je bilo oduvek. Drugačije je ako preduzeće ostvaruje profit, ali je konkurent profitabilniji.

⁵ С. И. Валянский, Д. В. Калюжный, *Понять Россию умом*, Москва, 2002, стр. 28.

Nekada je takva situacija vodila tome da se neko bogati, a drugi takođe bogati ali sporije. Ako je preduzećem vladala grupa ljudi, onome ko je bio nezadovoljan niskim profitom (nižim u odnosu na konkurente) nije bilo lako da izdvoji svoj deo kapitala i da ga uloži u preduzeće koje donosi više profita. Teškoće su bile i pravne i moralne.

Situacija se, međutim, izmenila kada se pojavila mogućnost relativno slobodnog i skoro anonimnog seljenja kapitala iz preduzeća u preduzeće, iz grane u granu, odnosno kada se pojavilo tržište kapitala. Profitabilnija preduzeća investiciono su privlačnija i vlasnici kapitala pokušavaju da svoj kapital izvuku iz manje profitabilnih i prebace u profitabilnija preduzeća. Iako to nije tako jednostavno – realizacija, odnosno prodaja značajnog dela preduzeća znatno snižava njegovu cenu – odliv kapitala iz firme koja zaostaje neizbežan je, i niko od akcionara ne želi da ostane poslednji vlasnik takve firme. Slobodno seljenje kapitala na taj način osnažuje prirodno odabiranje među konkurentskim preduzećima i granama proizvodnje. Pri tom, lakoća seljenja kapitala postaje sve veća.

Ova slika iz popularnih članaka o zapadnoj ekonomiji, prema Parševu [str. 16], ispušta neke važne detalje. Prvi se odnosi na činjenicu da je akcionaru, da bi spasao svoj novac, nužno da pronade nekoga kome će prodati svoje akcije, a to nije jednostavno i povezano je s novčanim gubicima. Jer, vratiti akcije kompaniji koja ih je emitovala nije moguće, pošto je novac potrošen (izgrađena je fabrika, kupljena oprema, sirovine). Zato svaki ulagač teži da nađe način da svoj novac uloži tako da bi ga mogao što pre vratiti, i još bolje – s garantovanom zaradom. Međutim, to je upravo ono što nije lako. Uložiti slobodan kapital može se brzo, ali ne i izvući ga.

Prema tome, investitori moraju da budu oprezni prilikom ulaganja novca, odnosno moraju da procenjuju izgleda ovog ili onog preduzeća za preživljavanje. Za to procenjivanje mogu se koristiti razni metodi i postupci, ali je među svima njima osnovni i najpouzdaniji – metod ocene proizvodnih troškova. Iako je to rutinski posao, upravo je taj postupak u osnovi ulaganja najvećeg dela slobodnih sredstava. Pomoću tog metoda procenjuje se investiciona privlačnost preduzeća u savršeno konkurentskoj ekonomiji. Međutim, Paršev ističe da i tržište i berza kapitala ne rešavaju sve probleme sami od sebe [str. 18], i kao argument navodi činjenicu da ponekad dolazi do gašenja celih grana u određenoj zemlji (to se desilo s tekstilnom industrijom čak i u SAD), i u takvim situacijama primenjivanje metoda ocene proizvodnih troškova za preduzeća iz te grane očito nema smisla. Prema tome, posmatrati proizvodne troškove samo u okviru nacionalne ekonomije pokazuje se kao neopravdano ograničenje.

Upravo takvi slučajevi pokazuju da sistem slobodnog seljenja kapitala u uslovima konkurencije ne samo da doprinosi rastu nacionalne ekonomije već može i da stvori probleme čak i najjačoj i najbogatijoj zemlji na svetu. Ali to nije sve - taj sistem može da uništi ne samo neku pojedinačnu granu već i celu ekonomiju u nekoj zemlji. A upravo to se, kako navodi Paršev [str. 19], desilo s ekonomijom Rusije. I tu dolazimo do paradoksa – kada se radi o poređenju ekonomija cele zemlje primenjuju se potpuno različiti kriterijumi za ocenu investicione privlačnosti: preporučuje se uvažavanje nekakvih čudnih stvari, kao što su nivo građanskih sloboda, postojanje slobode štampe, razrađenost zakonodavstva itd. Na osnovu ovih, brojnih i neznano kako obračunatih pokazatelja⁶,

⁶ Kako ističe sam Paršev [u poglavlju Rejtingom po investicijama, str. 141. i dalje], ovaj metod nazvan Lozanskim po mestu odakle je Međunarodni institut menadžmenta i razvoja koji je pripremao izveštaje, uzima u obračun 381 pokazatelj, koji su grupisani u 8 agregiranih faktora (unutrašnji ekonomski potencijal,

pravi se rejting investicione privlačnosti zemalja⁷, pri tom čak ne samo investicione privlačnosti (odnosno, konkurentne sposobnosti) same proizvodnje. Ovo poslednje je vrlo značajno, budući da se novac može ulagati ne samo u industriju već i u bankarske poslove, u vrednosne papire⁸, itd. A iz navedenog se zatim izvlači zaključak da je dovoljno doneti ispravne (pravilne) zakone, ukinuti smrtnu kaznu, definitivno osloboditi štampu od bilo kakve odgovornosti, razviti građanske slobode – i investiciona privlačnost zemlje će porasti. I tako se opisuje stanje u udžbenicima tokom poslednjih godina. Ali, ti se udžbenici izgleda izdaju za unutrašnje potrebe, u zapadnim zemljama shvatanja su drugačija. Jer, bez obzira što na Tajvanu slobode ima manje nego u SAD, industrija se iz SAD seli na Tajvan, a ne obrnuto. Južna Koreja poznata je po gušenju nekih osnovnih ljudskih prava (na primer, za posetu Severnoj Koreji tamo se odmah dobija deset godina, a posedovanje čak i lovačkog oružja zabranjeno je), ali se tamo ipak razvija proizvodnja najsavremenije tehnike. U Tajlandu za posedovanje narkotika vešaju čak i Amerikance, ali se upravo u Tajlandu proizvode proslavljeni japanski fotoaparati Nikon. Znači, stvar nije u građanskim slobodama – da li su one loše ili dobre, njihovo postojanje ne utiče direktno na investicionu klimu. Pokazuje se da je investitorima ovaj naučni rejting investicione privlačnosti apsolutno nekoristan, njih ne interesuju nikakvi višefaktorski itd. modeli, već jednostavno odnos prihodi – troškovi. Upravo se zato Paršev i vraća pitanju – zašto se ne bi uporedile nacionalne ekonomije Rusije i drugih zemalja po kriterijumu troškova po kome se upoređuju pojedinačne firme?

To i jeste ključno za shvatanje situacije u Rusiji – problem privlačenja inostranih investicija u privredu Rusije, problem koji je tokom godina perestrojke i reformi praktično uvek bio u centru pažnje. Sva očekivanja zasnivala su se na investicijama. Svega ostalog je bilo: fabrike, oprema, tehnologija, kvalifikovani radnici i inženjeri, najbogatiji resursi, jedino nije bilo inostranog novca – iako su godine prolazile, investicija u rusku ekonomiju nije bilo. Nekih inostranih para je, doduše, bilo – od prodaje dovoljno širokog dijapazona robe, i pokazalo se da je te pare bilo lako uložiti: u

spoljnoekonomске veze, državno regulisanje, kreditno-finansijski sistem, infrastruktura, sistem upravljanja, naučno-tehnički potencijal, radni resursi). Ovi objektivni statistički pokazatelji dopunjuju se subjektivnim faktorima - ekspertskim ocenama analitičara, anketiranjem rukovodilaca velikih korporacija i vodećih ekonomskih eksperata iz raznih zemalja.

⁷ Autor prikaza najnovijeg Izveštaja o globalnoj konkurentnosti za 2005–2006, a koji je izdao Svetski ekonomski forum, konstatuje da je rangirano 117 zemalja sveta uzimajući u obzir veći broj kriterijuma: makroekonomsko okruženje, kvalitet javnih institucija, nivo tehnološke opremljenosti, difuzija inovacija i njihova primena, obrazovanje, javno zdravlje i radni odnosi, ukupna infrastruktura, materija ugovornih odnosa, primena zakona, korupcija i konkurencija na domaćem terenu, razvoj klastera, strategija i operativna delatnost kompanija, ekologija, postojanje opšt društvenog konsenzusa o rashodnim prioritetima u vladinom budžetu itd. Primenjen je kombinovani metod od statističkih podataka i upitnika na koje su odgovarali poslovni lideri iz anketiranih zemalja (njih oko 11 000), kao i brojni istraživački instituti i druge naučne ustanove. (Vidi: Z. Dragaš, Finska formula 1, *Ekonomist magazin*, 281, 10. oktobar 2005, str. 42–44.)

⁸ Istorija kraha 17. avgusta 1998. koja se u knjizi mnogo puta osvetljava s raznih aspekata, poučna je i kada su u pitanju ulaganja stranog kapitala u rusku ekonomiju. Bez obzira na političku nestabilnost i ostale manjkavosti koje su evidentno snižavale investicioni rejting Rusije, mnoštvo "ajkula" i "kitova" bankarskog biznisa nije se uplašio da uloži, čak i po zapadnim merilima, ogroman novac u GKO (государственные казначейские обязательства), koji su davali garantovanu zaradu od 7% mesečno [str. 31, 162]. A svi finansijski eksperti bili su potpuno svesni da su ulaganja u takve hartije (s prinosom koji nijedna proizvodnja na svetu ne može da ostvari) krajnje rizično delo. Ipak, ukupna ulaganja u ovaj posao iznosila su, po kursu od 17. avgusta 1998, oko 70 milijardi dolara!

državne obligacije SAD, u proizvodnju elektronike u Jugoistočnoj Aziji, u turistički biznis u Italiji i Španiji.⁹ Jer, vrata za kapital otvorena su s obe strane! A propagatori svetskog tržišta o tome nisu govorili, neznano zašto [str. 22]. U međuvremenu, problem investicija korišćen je u političke svrhe, Zapad je podržavao "reformatore" i pretio uskraćivanjem investicija (sic!)¹⁰ u slučaju da se oni sruše s vlasti, a opozicija se, naprotiv, plašila stranih investicija (koje će uvesti kapitalizam!).

Ove potonje Paršev je umirivao tvrdnjama da zapadnih investicija neće biti, ali je čak i preko tih ocena došlo do još većeg paradoksa – investicije iz Rusije krenule su na Zapad! Zašto je do toga došlo, zašto se tim "glupim" stranim investitorima nisu dopale naše (ruske) fabrike, radnici, inženjeri? Odgovor, po Parševu, postoji i uopšte nije komplikovan: privući inostrane investicije u rusku privredu nije moguće nikako, nikakvim silama [str. 23].¹¹

U ovako čvrsto izrečenu tvrdnju, kako konstatuje i sam Paršev, teško je poverovati i zato preostaje da se ona dokaže. Radi toga Paršev kreće od jednostavnog objašnjavanja investicija. A one su, po definiciji, "dugoročna ulaganja kapitala u industrijske grane" [str. 24], i značajno se razlikuju od kredita, odnosno duga time što se za razliku od kredita ne moraju vratiti. Investicije su, dakle, rizik onoga ko ih preduzima, a on to čini uzdajući se u dobijanje profita od proizvodnje koju će organizovati ulažući novac, tj. kapital. Ovo su važne stvari, i vrlo primenljive i na našu situaciju, između ostalog i kada su u pitanju tzv. direktne strane investicije. Kako podvlači Paršev, direktne strane investicije, odnosno kupovina i eksploatisanje domaćih fabrika od strane stranaca – još nisu investicije, to je prosto promena vlasnika. Da bi se takva ulaganja (u kupovinu domaćih fabrika) mogla nazvati investicijama potrebno je da ih prodavac (bivši vlasnik) upotrebi na razvijanje i proširenje proizvodnje.

Razmatranje slobodnog svetskog tržišta Paršev počinje konstatujući da se pod slobodnim svetskim tržištem podrazumeva situacija kada roba i kapital mogu slobodno da se premeštaju po celom svetu, valute se slobodno konvertuju, carine na granicama su male, ili uopšte ni carina ni granica nema, i preduzeća, nezavisno od oblika svojine, trguju samostalno, ističući i sam da ovakva definicija nije mnogo naučna, ali da pogađa suštinu stvari [str. 34].¹²

⁹ Za razliku od Parševa, Dž. Stiglic iznošenje kapitala iz Rusije svodi na malverzacije proistekle iz (brze) privatizacije (vidi: *Protivrečnosti globalizacije*, str. 153 i dalje), ističući da bi "držanje novca u Rusiji značilo investiranje u zemlju koja je u dubokoj depresiji i predstavljalo bi rizik ne samo niske zarade već i zato što bi sledeća vlada mogla da oduzme tu imovinu uz sasvim ispravnu kvalifikaciju o nelegitimnosti izvršenog procesa privatizacije". On konstatuje da "ne iznenađuje što su milijarde dolara isticurele iz zemlje", ali ne pokušava da objasni kako se uopšte došlo do dolara.

¹⁰ Vidi: Dž. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, str. 173. Stiglic na ovom mestu ne govori, doduše, direktno o investicijama, već o korišćenju medija radi podrške B. Jeljcinu i tzv. reformatorima, kao prijateljima zvaničnika SAD i MMF-a koji su sa svoje strane "ispoljili lagodnost, pa čak i ponos, zbog činjenice da su koncentrisani privatni mediji bili efektivno korišćeni za održanje na vlasti njihovih prijatelja".

¹¹ Značaj investicija, nadajmo se, nije potrebno posebno naglašavati, ali ipak da spomenemo da i Stiglic u više puta citiranoj knjizi podvlači – Rusija će moći da ustali svoj rast samo ako stvori prijateljsko okruženje za investicije (*Protivrečnosti globalizacije*, str. 199–200), očigledno smatrajući porast proizvodnje nakon sloma u 1998. još uvek nedovoljno sigurnim.

¹² Treba istaći da Paršev ovde ne ističe posebno radnu snagu, iako je naravno poznato, a to se kasnije u knjizi i naglašava, da je nasuprot robi i kapitalu kretanju radne snage postavljeno mnogo neprevladivih barijera. Naravno, upravo oni koji su takve barijere postavili najvatrenije se zalažu za "integraciju" svetske privrede potpuno pri tom prećutkujući baš te barijere! Vidi, na primer, otvoreno pismo belgijskog premijera

Radi dokazivanja svoje teoreme Paršev polazi od osnovnog principa ekonomske efikasnosti: "Ako su vaši troškovi veći od nekog srednjeg nivoa, onda će kapital poteći tamo gde su troškovi manji od prosečnih, čak i ako je vaša proizvodnja rentabilna", a što već pomenuti autori Valjanski i Kaljužni tumače kao osnovnu ideju Parševljeve knjige.¹³ Upravo u tome i jeste suština - nije dovoljno samo ostvariti rentabilnu (ili efikasnu) proizvodnju, proizvodnju u kojoj su prihodi veći od troškova. Potrebno je ostvarivati proizvodnju koja je efikasna u odnosu na konkurenciju, odnosno u kojoj su troškovi manji od prosečnih jer je to jedini uslov da se kapital privuče, odnosno zadrži u datoj proizvodnji.

U dokazivanju svoje teoreme Paršev razmatra troškove proizvodnje grupisane, za ruske prilike, na manje-više standardan način: materijalni troškovi, troškovi rada - plate, izdvajanja za socijalne potrebe, amortizacija osnovnih fondova i drugi troškovi, i pokušava da utvrdi gde ruska preduzeća imaju prednosti u odnosu na preduzeća iz drugih zemalja, a gde zaostaju. Nakon tih razmatranja sledi i zaključak: u uslovima slobodnog premeštanja (seljenja) kapitala nijedan investitor, ni strani ni ruski, neće ulagati sredstva u razvoj praktično nijedne proizvodnje na teritoriji Rusije [str. 95]. Drugim rečima, nikakvih investicija u rusku industriju (privredu) nema niti će biti. Razlog je krajnje jednostavan: "Svaka proizvodnja na teritoriji Rusije karakteriše se izvanredno visokim nivoom troškova. Ti troškovi su viši nego u bilo kojoj drugoj industrijskoj zoni sveta. Najjednostavnija analiza troškova proizvodnje po stavkama rashoda pokazuje da po svakoj stavci Rusija gubi u borbi sa skoro svakom drugom zemljom na svetu, a kompenzacija suvišnih troškova nije moguća" [str. 103].

Posledice gorke teoreme takođe su gorke [str. 97]:

- tvrdnje o tome da investitori "već stoje u redu" – ili su svedočanstvo profesionalne nepodobnosti ili bezočno laganje;
- obećanja da će se stvoriti povoljna investiciona klima u uslovima slobodnog svetskog tržišta nemaju realnu osnovu, "osim ako onaj ko obećava nije spreman da načini golfsku struju po severnomorskom putu";
- život iz naše (ruske) ekonomike i društva odlaziće u skladu s trošenjem infrastrukture, kao i rezervi, a svaki dolar koji se pojavi kod nas odmah će pobeći tamo gde može da dobije profit; opstaće samo sirovinske kompanije i to ne sve.¹⁴

Drugim rečima, kao prvo, ruska industrijska proizvodnja, analogna inostranoj po potrošnim karakteristikama, pokazuje se višom po ceni koštanja i uz realizaciju po svetskim cenama donosi gubitak a ne profit i, kao drugo, ruska preduzeća pokazuju se nepogodnim objektima za privlačenje investicija iz inostranstva, a i za domaće investitore

Gija Verhovstata protivnicima globalizacije (odnosno, svetske integracije) u *Независимая газета*, 12. septembar 2001, i odličan komentar na to pismo u: С. И. Валянский, Д. В. Калюжный, *Третий путь цивилизации, или спасёт ли Россия мир*, Москва, 2002, str. 319. i dalje, posebno str. 321, gde se govori o kretanju radne snage.

¹³ С. И. Валянский, Д. В. Калюжный, *Понятию Россию умом*, Москва, 2002, str. 28.

¹⁴ Da ovako navedene posledice, posebno poslednja od njih, nisu prazna priča govori i samo kretanje stanovništva Rusije tokom proteklog perioda, a možda još i više prognoze tog kretanja u budućnosti. Tako će, prema prognozi koju je napravio P. Kenedi, Rusija na kraju 21. veka imati svega 75 miliona stanovnika, dakle bezmalo upola manje nego danas. (Vidi: Z. Vidojević, *Kuda vodi globalizacija*, "Filip Višnjić", Beograd, 2005, str. 42.)

privlačnija su inostrana tržišta kapitala [str. 103]. Pri tom se ne radi o nedostatku patriotizma kod ruskih kapitalista već o zakonima ekonomije orijentisane na profit.

Geografski determinizam A zašto do svega toga dolazi? Zašto su troškovi ruskih proizvođača (i u industriji, ali i u poljoprivredi i u drugim granama) veći od prosečnih u poređenju s drugim zemljama, odnosno sa svetskom privredom? Možda, kako se to često ističe, ruski proizvođači (radnici) mnogo piju, možda su lenji (genetski lenji) i tupi? Ili možda ipak nije tako, možda su oni pametni, ali su zakoni u Rusiji loši? Ili je, možda, teritorija Rusije suviše velika, a kultura suviše niska, religija neadekvatna, itd.¹⁵

Koliko god se ovakvih razloga navodilo, i koliko god oni u većem ili manjem stepenu bili, bar delom, tačni, i shodno tome koliko god ih je moguće eliminisati ili makar i delimično ispravljati, jedan od razloga koji je već dugo poznat, iako se nerado ne samo ozbiljno razmatra već i uopšte pominje, ne zavisi od samih ljudi, i zato se i može smatrati za glavni. U pitanju je klima, odnosno klimatski faktor koji poskupljuje proizvodnju. Klimatske, odnosno geografske osobenosti Rusije zapazio je još poznati ruski istoričar Vasilij Osipovič Ključevski (1841–1911), ali nije iz toga izvukao nikakve zaključke. To znači da je ovaj faktor (fenomen najhladnijeg dela planete) bio poznat više od sto godina, ali je to znanje ostajalo kao egzotika, nije primenjivano u socijalno-ekonomskoj sferi. I tek je Paršev, najzad, pokazao zavisnost socijalno-ekonomskih parametara Rusije od njenih geoklimatskih uslova.

Tako smo došli do jedne od ključnih stvari u Parševljevoj knjizi – do uticaja prirodnih, geografskih faktora na ekonomiju, odnosno uopšte na život društva.¹⁶ Ili, kako su te teorije bile poznate u istoriji ekonomske i društvene misli - do geografskog determinizma. Iako je nekada imao veoma jako uporište među nekim značajnim misliocima (Plehanov, npr.), geografski determinizam je pod uticajem vulgarnog marksizma, uspeha prirodnih nauka 19. i 20. veka i drugih faktora bio potisnut i praktično zaboravljen. Tek pojavom Parševljeve knjige on je, međutim, ponovo vraćen na mesto koje mu pripada, premda, kako navode Valjanski i Kaljužni¹⁷, može da se zaključi da se i sam Paršev uplašio prevelikog značaja tog faktora, kako bi to naime moglo da usledi iz njegove knjige. Paršev je, naime, na jednoj od internetovskih konferencija u jesen 2000. sam u značajnoj meri relativizovao značaj klimatskog faktora, čime kao da je dao za pravo nekim od retkih kritičara koji su kao ranjivo mesto njegove knjige isticali upravo prenaplašavanje geografskog, odnosno klimatskog faktora. Kao da su još uvek žive

¹⁵ Naravno, uopšte nije teško napraviti kopču ne samo s našim sadašnjim stanjem već i sa situacijom od pre deset, ili dvadeset, pa i više godina; tokom svih tih godina bezbroj puta bili smo zatrpani raznoraznim izveštajima, analizama itd. o tome kako naši radnici (u najširem smislu reči) bivaju veoma sposobni, vredni, produktivni, inovativni u nekoj od zapadnih zemalja, a kod nas sve te karakteristike ne mogu i ne uspevaju da iskažu. Ali, bez obzira na takve masovne izveštaje autoru ovog teksta nije poznato da se neko ozbiljno bavio tim problemima.

¹⁶ Nekada, ne tako davno, bilo je popularno (i poželjno) pozivati se na Marksa, bez obzira na to što je on u nekim stvarima pokatkad imao i protivrečne iskaze. Jedna od takvih stvari je i uticaj prirodnih faktora na ekonomiju. Tako je u *Kapitalu*, već na samom početku, istakao značaj prirodnih uslova kao jednog od faktora od kojeg zavisi proizvodna snaga rada: "Proizvodnu snagu rada određuju razne okolnosti, između ostalog prosečni stupanj umešnosti radnika, stupanj razvitka nauke i njezine tehnološke primenljivosti, društvena kombinacija procesa proizvodnje, obim i delotvornost sredstava za proizvodnju, i prirodni uslovi." (K. Marks, *Kapital 1–2*, Beograd, 1964, str. 46–47.) Kao što se vidi, Marks je ovde prirodne uslove stavio na poslednje mesto među pobrojanim faktorima.

¹⁷ С. И. Валянский, Д. В. Калужный, *Понять Россию умом*, Москва, 2002, str. 77 i dalje.

ideološke diskvalifikacije iz vremena tridesetih - pedesetih godina kada je geografski determinizam diskvalifikovan i faktički proteran iz "ozbiljne" nauke.

Koliko je ovaj faktor u ekonomiji (i životu) Rusije značajan pokazuje više upečatljivih argumenata i ilustracija datih ne samo u Parševljevoj knjizi već i u drugim delima. Tako i Paršev piše [str. 41-42], a Valjanski i Kaljužni¹⁸ podsećaju da je francuski geograf Žan Elize Rekli u radu Zemlja i ljudi. Opšta geografija¹⁹ uveo pojam "efektivne teritorije" (teritorija pogodna za život), koja se nalazi ispod 2000 metara nadmorske visine, sa srednjom godišnjom temperaturom ne nižom od minus 2°C. Po Reklievim kriterijumima samo je trećina teritorije Rusije efektivna. Naime, srednja godišnja temperatura u Rusiji u celini iznosi minus 5,50C (a na primer u Finskoj plus 1,5°C). U tom smislu, situacija u zemljama s kojima obično porede Rusiju (Kanada, recimo) daleko je bolja. Zapravo, od oko 200 zemalja sveta po surovosti klime s Rusijom može da se poredi još jedino Mongolija. U Ulan-Batoru zimi je, tako, u proseku hladnije nego na priobalnim naučnim stanicama Antarktika.²⁰

Upravo u ovom kontekstu S. Kara-Murza ističe da su ruski seljaci ponos čovečanstva: dok je, naime, priroda u celoj Zapadnoj Evropi, pa čak i u Švedskoj, podarila seljacima 40 dana za osnovne poljske radove (oranje, setva, žetva), u Rusiji je taj broj svega 25. Iako je izgledalo nemoguće da se ovi radovi osvoje u takvim uslovima, ruski seljaci su izvršili čudo organizacije rada i tehnologije (odnosno, kulture) – proširili su zemljoradnju i u, po evropskim merilima, nepristupačne i neprikladne oblasti.²¹ Ovakva slika o seljacima, naravno, ne uklapa se u stereotipe koji su toliko rašireni, ne samo u Rusiji već i kod nas, tako da neće biti suviše da na ovom mestu navedemo jedno nedavno i gotovo neverovatno saznanje. Ruski publicist, istoričar i društveni radnik Nikolaj Platonovič Ogarjov (1803–1877) potekao je iz plemićke porodice i po smrti oca postao posednik ogromne imovine. U skladu sa svojim revolucionarnim nazorima pustio je 1846. na slobodu 1820 seljaka (kreposnih), dodelivši im zemlju, lugove i šume. Umro je u izgnanstvu, a kada je vest o njegovoj smrti došla do seljaka koje je on oslobodio, oni su u selu Verhnij Beloomut osnovali biblioteku kojoj su dali njegovo ime!²² Eto, to je nekultura i primitivnost, da ne govorimo o gluposti, lenjosti i svemu drugom čime su i kako su tokom 19. i 20. karakterisali seljake razni učeni i manje učeni intelektualci, revolucionari, marksisti,²³ boljševici i mnogi drugi.

¹⁸ Ibid., str. 35.

¹⁹ Reclus, francuski geograf i teoretičar anarhizma (1830–1905).

²⁰ С. И. Валянский, Д. В. Калюжный, *op.cit.*, str. 36.

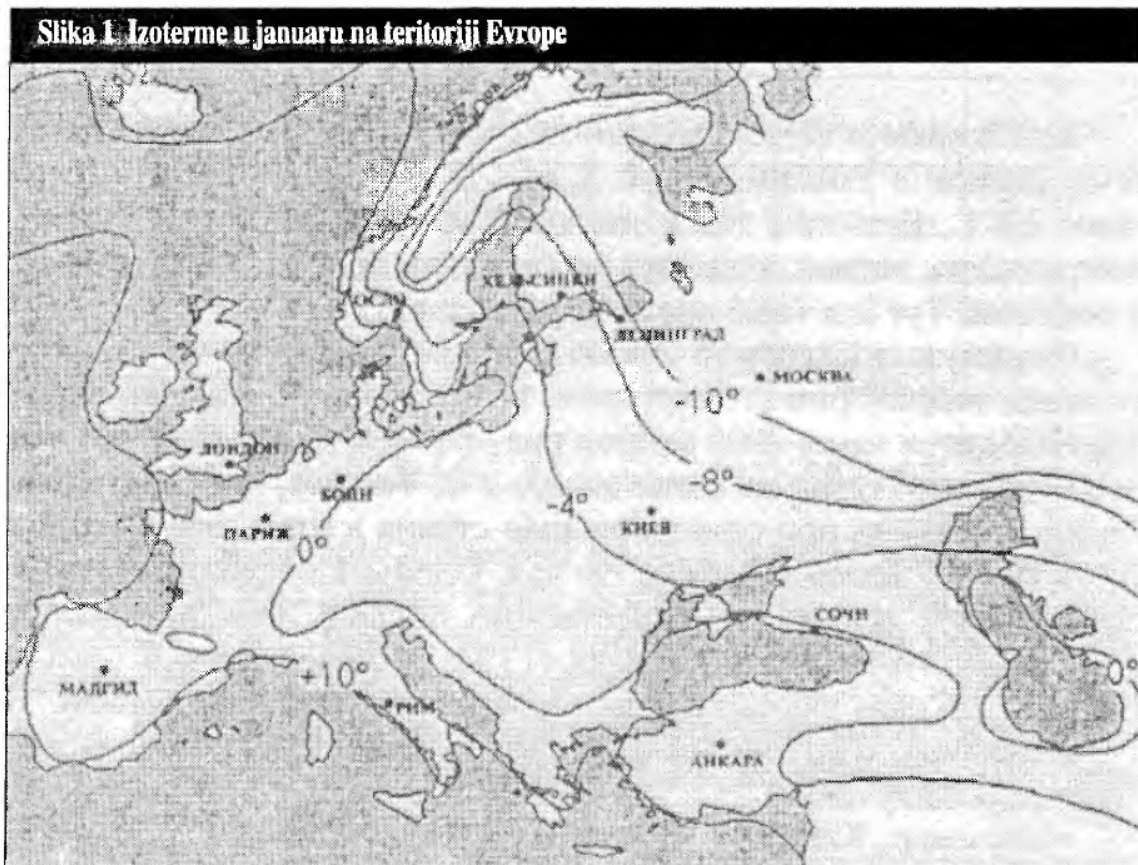
²¹ С. Г. Кара-Мурза, *Столыпин - отец русской революции*, Москва, 2002, str. 246–247. Ovu ocenu Kara-Murza potkrepljuje i drugim činjenicama, kao što su prirast biomase po hektaru i biološka produktivnost zemljišta, ili dužina perioda ispaše stoke (str. 30), činjenice koje su odavno bile poznate, ali su pod uticajem ideja Voltera, dobrim delom Marksa, zatim Lenjina i drugih bile zaboravljene, i zamenjene predstavama o "idiotizmu seljačkog života".

²² Vidi: К. Исупов, И. Савкин (ред.), *Русская философия собственности (XVIII–XX вв.)*, Санкт-Петербург, 1993, str. 95.

²³ Pošto gotovo svako ozbiljnije razmatranje marksizma dovodi do nužnosti da se Marks brani od marksista, moraćemo i mi da damo tome mali doprinos. Iako je prvi tom *Kapitala* pročitani i protumačeni uzduž i popreko (ili nam bar takvo mišljenje nameću), pokazuje se ne tako retko da u njemu uvek ima stvari koje mogu da iznenade. Tako, recimo, Marks ocenjuje nekapitalističku zemljoradnju Japana uzornom i smatra da će je uništiti prodor kapitalističkih odnosa u nju: "Bude li u Japanu spoljna trgovina, koju mu je Evropa nametnula, povukla za sobom pretvaranje naturalne rente u novčanu, onda će njegovoj uzornoj zemljoradnji odzvoniti." (K. Marks, *Kapital 1–2*, Beograd, 1964, str. 150.)

Naravno, kako podvlači Paršev, ovakav uticaj klime odnosi se ne samo na poljoprivredu već na efikasnost bilo koje proizvodnje.

Uopšte, klimatski pojasevi u Evropi prostiru se paradoksalno: klima postaje hladnija ne kada se ide od juga ka severu već sa zapada na istok (slika 1). A srednja temperatura (godišnja ili u nekom odabranom mesecu) i nije sve – postoji i pojam surovosti klime, odnosno razlike između letnje i zimske temperature. Tu je Rusija van konkurencije: u priobalnoj Evropi razlika apsolutnih maksimuma i minimuma temperatura, ikada zabeleženih, iznosi oko 40 stepeni, u ostaloj Zapadnoj Evropi (do Odre i Dunava) oko 50, u Finskoj, Pribaltiku, Poljskoj, Slovačkoj itd. do 60, u evropskoj Rusiji (do Urala) više od 70, u Sibiru od 80 do 90, a u Verhojansku i više od 100 stepeni [str. 147].

Izvor: Андрей Петрович Паршев. *Почему Россия не Америка*. Крымский мост - 9Д, Forum, Moskva, 2005, str. 38.

Uticaj prirodnih, odnosno konkretno klimatskih uslova može se ilustrovati i raznim drugim karakteristikama, kao što je recimo dubina promrzavanja tla (slika 2), a što očigledno ima značaja ne samo u poljoprivredi (zemljoradnji) već i u drugim delatnostima, na primer u građevinarstvu. Prema zvaničnim građevinskim normama i pravilima, na osnovu čijih je izvornih podataka i sastavljena ilustracija data na slici 2, jasno je da je gradnja u Rusiji izuzetno skupa - pošto temelji moraju da idu ispod granice promrzavanja tla, a ona je na jugozapadnoj granici Rusiji 110 cm, a bliže Povolžju čak oko 170 cm, vrednosti čak i najjednostavnijih temelja ispod običnih građevina (kao što je

recimo baštenska kućica) iznose oko 30% ukupne vrednosti gradnje. Naravno, klimatski uslovi ne iscrpljuju svoj uticaj na troškove gradnje samo na tome – zbog njih se moraju graditi deblji zidovi, drugačiji krovovi, takođe drvenarija pa i sami prozori (zastakljivanje, koje jednostavno ne može da bude jednostruko), itd.

Izvor: Андрей Петрович Паршев, *Почему Россия не Америка*, Крымский мост - 9Д, Forum, Moskva, 2005, str. 52.

Zašto se o tome ne govori – profesionalno ćutanje Drugi deo Parševljeve knjige [str. 106–161] nosi naslov Profesionalno ćutanje. U njemu se bliže razmatraju uzroci nekonkurentnosti ruskih proizvodnji, pri čemu se konstatuje da sama nekonkurentnost nije bila tajna, ali da se kao tajna pojavljuje činjenica da su faktori koji uzrokuju samu tu nekonkurentnost neotklonjivi [str. 106]. A u razmatranju tih faktora ispoljavaju se originalnost i utemeljenost Parševljeve analize. Nasuprot demokratskim sredstavima masovnog informisanja koja o nekonkurentnosti govore odavno, ali kao njen uzrok ističu sâmo postojanje ruskog naroda "koga će čarobna Gajdarova palica dovesti u red", i patriotskom krilu koje je hipnotisano "kvalifikacijom i jeftinoćom ruskog radnika" i "neiscrpnim resursima Rusije" te shodno tome nekonkurentnost smatra privremenom i prevladivom, Paršev pristupa problemu ozbiljno i studiozno, polazeći od znanja i ponašanja praktičara – domaćih i stranih investitora. Ti investitori svojim ponašanjem, odnosno praktičnim delovanjem pokazuju da se u rusku proizvodnju ne isplati ulagati.

Ali zbog čega se o tome u ozbiljnim publikacijama ne piše? Zbog čega ruski ekonomisti na to ne obraćaju pažnju? Paršev je više nego uveren da nijedan ruski

ekonomist nikada nije ne samo praktično odlučivao već nije ni prisustvovao donošenju odluka o ozbiljnim kapitalnim ulaganjima, zbog čega i ne znaju čime se oni koji takve odluke donose u stvari rukovode. A u Rusiji i u svetu takve se odluke donose u uslovima najveće tajnosti - dok se recimo diskutijama u Kongresu SAD može prisustvovati, za vreme sednica rukovodstva MMF-a novinare ne puštaju ni blizu zgrade [str. 108].

Delimično i zbog toga, u literaturi postoje velike praznine kada je reč o investicionoj privlačnosti Rusije, a zaista ozbiljne stvari tek se povremeno pojavljuju u vidu uzgrednih tekstova ili zapažanja, negde pri dnu novinskih strana. Zato se i dešava da se o problemu bekstva kapitala iz Rusije, tom "ključnom faktoru krize", prvi put progovori u štampi tek u situaciji panike posle događaja od 17. avgusta 1998, i to sitnim slovima pri dnu jedne od unutrašnjih strana *Nezavisimaje gazete*, iako u naslovu teksta upravo stoji "Izvoz kapitala – ključni faktor krize", a u samom tekstu piše da je u periodu 1992–1997. iz Rusije "nelegalnim ili polulegalnim putem izvezeno 200 mlrd. dolara, što čini više od trećine BDP i premašuje spoljašnji dug Rusije koji iznosi više od 190 mlrd. dolara". U pitanju su rezultati istraživanja koje su tokom dve godine zajednički sprovedi ekonomisti Ruske akademije nauka i Univerziteta Zapadnog Ontarija, a po mišljenju naučnika deo "izbeglog" kapitala formiran je i na račun kredita od više milijardi dolara koje je Zapad dao Vladi Rusije.²⁴ Međutim, kako kaže Paršev, navedeni istraživači nisu se bavili pitanjem zašto kapital beži iz Rusije, ali je značajno da o tome ni on sam nije prvi progovorio. Ruski ekonomgeografi su, naime, još u toku 19. veka, polazeći od uticaja prirodnih uslova, sačinjavali ozbiljne prognoze da je povezivanje ruske ekonomije s evropskom opasno za ruski kapitalizam, i kao takve ekonomiste navodi Šarapova, koji nikako nije bio marksist već izdavač crnostotinaških novina *Русский труд*, zatim Nečvolodova, ili u novije vreme Sirotkina, Klimenka, Horeva.

I tako, piše se o prirodnim uslovima Rusije, o neefikasnosti ekonomije takođe, ali se ne želi priznati veza između tih pojava. S druge strane, savremeni ekonomisti hipnotisani su pojmom efikasnosti na kojem je, kako se obično misli, izgrađen globalni ekonomski sistem, ne shvatajući da je efikasnost subjektivna; jedan isti proces razlikuje se po efikasnosti za razne ljude ili grupe.

Pored navedenih autora koji su bili bliski njegovim stavovima, Paršev ističe i nedavno preminulog M. M. Golanskog, naučnog saradnika Instituta Afrike RAN, zatim S. Kara-Murzu, A. G. Maligina. Kao značajno Paršev navodi i to da je u *Nezavisimoj gazeti*, koja je pripadala Berezovskom, bilo objavljenih i profesionalnih i objektivnih tekstova, između ostalog i Parševljevo pismo iz 1998. Ipak, ni posle događaja iz 1998. ovo pitanje nije postalo jasno, iako se Paršev tome nadao.

I šta se na kraju dešava, šta je rezultat svega navedenog? Evo šta - stvorena je najpažljivije čuvana tajna poslednjih godina, tajna o izvorima krize. Tajna o nesaglasnosti ruske ekonomije sa svetskom. Otkrivanje ove tajne, upoznavanje ruskog naroda s njom predstavlja ogromnu pretnju za tzv. reformatore, stoga se prema toj najjednostavnijoj istini i primenjuju pooštrene mere skrivanja [str. 124–125]. Te mere se, naravno, ne sastoje u zabranama, ništa ne treba zabranjivati, treba štampati sve knjige osim onih u kojima se govori o pogubnosti "integracije", treba pozivati u TV studije sve pristalice

²⁴ Preuzeto iz: *Независимая газета*, 15. 9. 1998. [str. 108]. U stvari, kako konstatuje J. Boldirev (Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Moskva, 2004, str. 14), bilo je glasina da nije postojao samo jedan kredit (u iznosu od 4,8 milijardi dolara) već dva u istim nominalnim iznosima, dakle ukupno 9,6 milijardi dolara, i da su oba ukradena.

"svetskog tržišta" a ostale zaboraviti. Treba jednostavno podsticati sva istraživanja osim nepoželjnih.

Kako navodi Paršev, Šarapova i Nečvolodova na početku 20. veka nisu poslušali – mnogo su hteli u Evropu, a posle su se još mnogi čudili revolucijama 1905. i 1917. [str. 110]. Naravno, nije mnogo bolja situacija ni danas, iako su neki radovi, recimo Klimentka, veoma popularisani na stranicama tiražnih časopisa, kao što su Огонёк i МК. Doduše, na osnovu toga izvlačeni su vrlo raznorodni zaključci, a kao krajnji rezultat ostalo je da ipak mehanizam tog uticaja nije otkriven, odnosno nije sagledana veza između prirodnih uslova Rusije i neefikasnosti njene ekonomije, iako se o svakoj od tih pojava pojedinačno znalo i pisalo.

Problem ekonomske efikasnosti Ključ i za pravilno shvatanje navedene veze između prirodnih uslova Rusije i neefikasnosti njene ekonomije i za izbor pravilne ekonomske strategije, po Parševu, jeste pravilno shvatanje pojma efikasnosti [str. 110], pojma koji je u zemljama u tranziciji vrlo često istican kao ključni argument zbog čega se uopšte moralo pristupiti razgradnji tzv. socijalističkog i izgradnji efikasnog kapitalističkog privrednog sistema. Međutim, efikasnost se mora shvatiti relativno, jer, kako konstatuje Paršev, ono što je za zapadne zemlje efikasno, za Rusiju znači smrt od gladi i hladnoće. Stoga ruska efikasnost ne treba da se zasniva na slobodnom seljenju kapitala po celom svetu u traženju najpovoljnijeg odnosa prihodi – troškovi. U takvim shvatanjima Paršev nije usamljen. Tako je već pominjani M. M. Golanski, polazeći od istih stavova, teorijski izdvojio grupu zemalja za koje su pravila "svetske privrede" neprihvatljiva, ističući da je za zaostale zemlje svrsishodnost zatvaranja gubitakških i malorentabilnih državnih preduzeća daleko od besporne, jer sve što doprinosi smanjenju proizvodnje u zaostaloj zemlji objektivno je pogubno pošto faktički označava njenu deindustrijalizaciju. Paršev sa svoje strane dodaje da je u takvim zaostalim zemljama nesvrshodno i zatvaranje privatnih preduzeća, a njihovu zaštitu od svetskog tržišta može da obezbedi, naravno, samo država.²⁵ Još otnesitiji je S. Kara-Murza koji se, kako Paršev podvlači, u svojim radovima apsolutno spokojno odnosi prema optužbama o neefikasnosti ruske ekonomije. Međutim, ne samo to – neki od novijih rezultata u ekonomskoj nauci, ali i u drugim naukama koje su bliske ekonomiji, ili pak njihove rezultate ekonomija treba i mora da koristi, pokazuju da je primena principa ekonomske efikasnosti kao univerzalnog principa problematična.²⁶ Upravo se Kara-Murza eksplicitno suprotstavlja shvatanju jednog od najvećih zagovornika perestrojke N. Šmeljeva da je ekonomska efikasnost praktično sve o čemu treba voditi računa.²⁷

Naravno, ceo problem uključivanja u svetsku privredu može se i mora posmatrati i znatno šire, kao pitanje slobodne međunarodne trgovine, što je inače jedan od temeljnih problema savremenog sveta na razmeđu vekova i milenijuma. Pod pritiskom glavnih

²⁵ Vidi polemiku o tome koju su u mesečniku *Prizma* vodili Lj. Madžar i B. Begović (jul, oktobar, novembar i decembar 2003).

²⁶ Vidi razmatranje univerzalnosti ekonomske efikasnosti povezano s problemima ropstva na američkom Jugu, a u vezi s radovima R. Fogela i A. Fomenka, u radu ovog autora: О универзалности принципа економске ефикасности: случај ропства на америчком Југу, *Економика*, 3, 2005.

²⁷ Prema Šmeljevu "dužni smo da u sve sfere društvenog života unesemo shvatanje da je sve što je ekonomski neefikasno - nemoralno, i obrnuto, sve što je ekonomski efikasno - moralno je." Kara-Murza, naprotiv, ističe da u svakom tradicionalnom društvu, uključujući i Rusiju, važi druga maksima: "Samo ono što je moralno, to je i efikasno." (С. Кара-Мурза, *Евроцентризм – Эдипов комплекс интеллигенции*, Москва, 2002, str. 183.)

protagonista globalizacije, pre svega SAD, na delu je široka kampanja za slobodnu svetsku trgovinu, koja će, navodno, doneti dobrobit svim zemljama.²⁸ Naravno, pri tom se, u poznatom maniru, zaboravlja, odnosno zanemaruje da i SAD, odnosno druge razvijene zemlje nisu uvek bile zagovornice slobodnog tržišta u svetskim razmerama i da je njihova privredna istorija obeležena snažnim merama ekonomskog protekcionizma, u najmanju ruku do Drugog svetskog rata. Posle njega smatra se da je koncept slobodne trgovine postao dominantan, ali se začudo upravo u jeku najvećeg prodora neoliberalne ekonomije i nakon izvršene neoliberalne revolucije u SAD pod Ronaldom Reganom obnavlja isto tako snažan, ako ne i snažniji, protekcionizam, zbog čega je uostalom Reganova era i označena kao "najveći zamah protekcionizma posle 1930."²⁹

Pokazuje se, prema tome, da SAD baš i nisu "hram primenjenog liberalizma"³⁰, kako ih doživljava jedan deo naše inteligencije i da one u svom dvorištu i te kako sprovedu protekcionističke mere. Pokušaji da se te činjenice obrazlože tezom da takve (bogate) zemlje mogu sebi da dozvole visoke troškove zaštite, što s malim i siromašnim zemljama kakva je na primer Srbija nije slučaj, predstavljaju u najmanju ruku nesporazum ili zamenu teza - takvo obrazloženje moglo bi samo da znači ili da je protekcionizam dobar, a skup te stoga ne možemo da ga praktikujemo, ili da je loš i skup a da SAD sprovedu lošu ekonomsku politiku koja za nas i svakog pametnog nije preporučljiva.

Sve to, međutim, ni najmanje ne smeta protagonistima slobodne svetske trgovine, pri čemu su, možda, ti protagonisti iz samih zemalja u tranziciji, konkretno Rusije, neretko i glasniji i ortodoksniji, i to bez obzira na očigledno loše rezultate koji su takvo otvaranje propratili. Ništa novo, može se reći u odbranu svih tih novopečenih tržišnika – kada su na počecima tranzicije počeli da proklamuju i propagiraju tržišnu ekonomiju, ekonomisti u tim zemljama, a pre svega u Rusiji, predlagali su da se otvorenom tržištu izlože i takvi sektori kao što su zdravstvo, visoko obrazovanje, kultura. Kritike takvih stavova usledile su – od njihovih kolega sa Zapada.³¹ Na neki način slično tome i otvaranje ka svetskom tržištu pojavilo se među ekonomistima u zemljama u tranziciji kao nova dogma, odnosno izjednačeno je postojanje tržišnih kriterijuma u okvirima jedne privrede (tržišna privreda) s istim principima na nivou svetske privrede. A odatle sledi da je i protekcionizam nepoželjan pa i neprihvatljiv. Drugim rečima, prihvata se slobodna trgovina između zemalja (svih zemalja!), bez bilo kakvih ograničenja i barijera. A takva slobodna trgovina izjednačava se, prema eksplicitno ili implicitno rasprostranjenoj shemi, s globalizacijom: slobodna trgovina = globalno tržište = globalna ekonomija = globalizacija (ST = SGT = GE = G).

²⁸ Ovaj problem detaljnije je u našoj literaturi razmatrao V. Vuletić (Protekcionizam i slobodna trgovina u vreme globalizacije, *Sociologija*, 1, 2004).

²⁹ Džejms Bejker, koji je tada bio na istaknutom položaju (Secretary of Treasury) ponosno je izvestio poslovnu zajednicu, a časopis Foreign Affairs preneo u svom pregledu decenije, da je Reganova administracija američkoj industriji dala više uvoznih povlastica nego ijedan od njegovih prethodnika u više od pola veka, odnosno zapravo više nego svi ti prethodnici zajedno. (Н. Чомски, *Профит изнад људи. Неолиберализам и глобални поредак*, Нови Сад, 1999, str. 44.)

³⁰ D. Popović, Leteći cirkus spoljnotrgovinske liberalizacije, *Prizma*, decembar 2002, str. 18.

³¹ A. McAuley, The Welfare State in the USSR, u: T. Wilson, D. Wilson, *The Welfare State and Social Welfare – the Objectives of Policy*, Longman, New York, 1991. (Navedeno prema: Z. Šolak, *Ekonomika asimetričnih informacija*, Novi Sad, 2003, str. 101.)

Ovaj višestruki identitet, međutim, daleko je od toga da bude prihvaćen kao neprikosnoven³², a svoje postojanje duguje, kako kaže L. Skler, nerazlikovanju pojmova globalizacije i internacionalizacije³³, što je dovelo do značajne konfuzije u analizi globalizacije.

A šta o ovoj temi piše Paršev? Pre svega, on navodi primere iz istorije, koju i u Rusiji malo i slabo znaju, jer je iz ideoloških razloga određene stvari bilo teško i nepopularno istraživati. Prvi primer koji on navodi odnosi se na smenu u carstvu pred kraj 19. veka, kada je Aleksandra III (vladao od 1881. do 1894) smenio njegov sin Nikolaj II. Vladavina Aleksandra III nije dugo mogla da bude objektivno analizirana, pored ostalog zbog pokušaja atentata u kojem je učestvovao Lenjinov brat. U svakom slučaju, Paršev o njegovom periodu piše kao o periodu uspona i jačanja Rusije, o vremenu kada su dovedeni u red armija i flota, kada je počela gradnja velikog sibirskog puta, kada je usvojena protekcionistička carinska tarifa koja je doprinela dobijanju carinskog rata s Nemačkom 1893, kada su značajno popravljani odnosi s Japanom koji su došli skoro do stvaranja svojevrstne konfederacije [str. 136–137]. Njegov naslednik Nikolaj II, inače u liberalnim krugovima jedan od najomiljenijih ruskih vladara, oštro je promenio prioritete ukupne politike Rusije. Tako je, na primer, 1896. sklopljen antijapanski usmeren odbrambeni sporazum s Kinom, vrlo čudan sporazum s obzirom da je Rusija tada imala dobre odnose s Japanom a da su Kini glavne neprijatnosti donosili ne Japanci već Englezi. Promena je, naravno, bilo i u unutrašnjoj politici. A njih je obeležila ekonomska reforma koja se vezuje za ime Sergeja Vitea, ministra finansija od 1892. do 1903. Vite je bio pametan i energičan čovek, pristalica privatizacije i privatne svojine na zemlju. Dok ga je Aleksandar držao pod kontrolom, za vreme Nikolaja on se razmahao i sproveo pomenutu reformu.

Jedna od ključnih karakteristika Viteove reforme bilo je uvođenje u promet zlatne rublje 1897. A zlatna rublja, po Parševu [str. 138], samo je oblik konvertibilnosti rublje. I dalje je pošlo po scenariju koji je Paršev već opisao u prvom delu knjige – izvoz kapitala, podrivanje domaće proizvodnje i kao rezultat: ekonomska kriza 1900–1903, razaranje industrijalaca, jačanje stranog kapitala, ali ne industrijskog već trgovačkog, da bi već od 1904. došlo do nove krize, nezaposlenosti, nemira gladnih, Krvave nedelje. A program "izlaska" iz svetske ekonomije obnarodovao je avgusta 1917. Kerenski. Među merama u tom programu bile su prestanak konvertibilnosti rublje, zabrana izvoza valute iz zemlje, jednom rečju sprečavanje izvoza kapitala iz Rusije. Uzgred, kako navodi Paršev [str. 143], izvoz valute iz Rusije delimično je bio uslovljen time što je preko milion Rusa živelo u Zapadnoj Evropi a izvori njihovih sredstava za život nalazili su se u Rusiji. Veći deo (oko dve trećine) "kontrarevolucionarnih emigranata" napustio je Rusiju mnogo pre Februarske revolucije, a uopšte nije "bežao od boljševičkog terora".

Još jedan primer iz istorije, koja nas, kako kaže Paršev [str. 136], uči da ona nikoga ničemu ne uči, odnosi se na falsifikovanje istorije Stolipinove reforme. Navodno, seljaci su bili oduševljeni tom reformom, kako danas pišu "desno-nacionalistički" publicisti. Ali, ako je tako, onda se postavlja pitanje zašto je i kako u toku te reforme došlo do nekoliko hiljada obešenih (i to posle stotine godina bez takvog kažnjavanja – do

³² Kako pokazuje V. Vuletić (Protekcionizam i slobodna trgovina u vreme globalizacije, ..., str. 47–48), primereniji stvarnosti je model $ST < SGT \text{ } ^1 \text{ } GE < G$.

³³ Kako navodi V. Vuletić, L. Skler je među prvima ukazao na navedeno nerazlikovanje (Rivalska shvatanja globalizacije, u: V. Vuletić (prir.), *Globalizacija – mit ili stvarnost*, Beograd, 2003, str. 32).

tada su ubijali samo careubice)? Bilo je oko 6 000 obešenih samo po presudama vojnih sudova, dok gubici od masovnih streljanja i artiljerijske paljbe po pobunjenim seljacima i nisu poznati.

Na sličan način falsifikovani su i neki noviji događaji, pa su u zvaničnoj istoriji ostale iskrivljene predstave - tako na primer okućnice ruskih (tj. sovjetskih) seljaka nije ukinuo Staljin već Hruščov [str. 135]. Kao što je i valjutčike (švercere deviza) streljao ne Staljin već isti Hruščov, pri tome po zakonu koji je imao retroaktivno dejstvo [str. 136]. Te činjenice, naravno, bile su velikoj većini nepoznate i šokantne.

Parševljeve analize i stavovi o slobodnom svetskom tržištu, otvaranju, odnosno uključivanju Rusije u to tržište, o autarkiji i sl. sigurno će izazvati dosta polemike, pa i otpora čak i kod onih koji se budu odvažili da ovu knjigu pročitaju i da o njoj diskutuju. To, naravno, nije ništa čudno, s obzirom da su zaista u pitanju neortodoksni stavovi koji su u potpunom raskoraku sa zvaničnom ideologijom u Rusiji, a i u većini drugih zemalja u tranziciji. Na ovim problemima mi se, ovom prilikom, nećemo više zadržavati, ali imamo obavezu da radi preciziranja Parševljevih stavova navedemo samo nekoliko zapažanja. Najpre, Paršev i sam ističe da je s raspadom SSSR-a privreda Rusije prestala da bude samodovoljna [str. 66] – neka od ključnih rudnih bogatstava ostala su van njenih granica (mangan je ostao u Ukrajini i Gruziji, a hrom u Kazahstanu, pri čemu je poslednji pripao jednoj japanskoj firmi koja ga Rusiji jednostavno ne prodaje, pamuka više nema i ne bi ga bilo čak i u slučaju obnavljanja Saveza pošto su te površine sada pod drugim kulturama itd.). Znači, i praktično je potpuna autarkija nemoguća. Imajući to u vidu, kao i brojna druga razmatranja, Paršev sam izvodi zaključak da u okvirima svetske privrede ruska ekonomija nije životno sposobna, a ograničena unutrašnjim tržištem jeste, i to potpuno [str. 156], odakle sledi najzad da "rusko tržište mora da bude izolovano od svetskog u odnosu na protok kapitala, ali i otvoreno za protok robe" [str. 161]. U tome je suština autarkije za koju se zalaže Paršev, autarkije koja bi po njemu mogla da obezbedi ponovni uzlet ruske ekonomije.

Problemi koje je Andrej Paršev obuhvatio svojom gorkom teoremom, čije obrazlaganje i dokazivanje zauzima najveći deo ovde razmotrene knjige, pokazali su se kao veoma zanimljivi i važni i ilustrovali su mogućnosti i potrebu da se procesi tranzicije u tzv. bivšim socijalističkim zemljama, pre svega u Rusiji, posmatraju i iz jedne drugačije vizure, koja je umnogome različita, pa čak i direktno suprotstavljena vladajućoj i skoro opšteprihvaćenoj neoliberalističkoj koncepciji. Pri tom Paršev svoje analize i stavove obrazlaže i argumentuje na sjajan način, što knjigu čini zaista izuzetnom, i ni u kom slučaju dosadnim teoretisanjem, na šta se inače ponekad svode diskusije autora različitih ideoloških usmerenja. Parševljeve kritike suprotstavljenih stavova daleko su od apriornog odbacivanja, što se u knjizi ilustruje na više mesta i opisima direktnih kontakata s "protivnicima", a u svakom slučaju Paršev je pokazivao vidan napor da pronikne u ideje, stavove i argumente svojih oponenta. Sve su to karakteristike koje ovu knjigu čine krajnje interesantnom i vrednom, i dostojnom ozbiljnog čitanja i promišljanja.

U ovom tekstu obrađen je, ipak, samo određen krug pitanja koja sadrži Parševljeva krajnje zanimljiva i jasno i argumentovano napisana knjiga Zašto Rusija nije Amerika. Druga tom knjigom obuhvaćena pitanja i problemi, pre svega problemi suštine i

načina sprovođenja reformi u Rusiji koji su njenu privredu doveli u takvo, nimalo zavidno stanje, nisu doticani, ali ne zato što to ne bi zasluživali ili što možda nisu dovoljno zanimljivi i korisni već iz jednostavnog razloga ekonomije prostora. Zbog toga je potpisnik ovog teksta odlučio da ih ostavi za neku drugu priliku.

Literatura

- Болдырев, Юрий Юрьевич, *О бочках меда и ложках дегтя*, ЭКСМО Алгоритм, Москва, 2004, 448 стр.
- Буквић, Рајко, О универзалности принципа економске ефикасности: случај ропства на америчком Југу, *Економика*, Ниш, LI, 3, 2005, стр. 43–56.
- Валянскиј, Сергей Иванович, Калюжный, Дмитрий Витальевич, *Понять Россию умом*, ЭКСМО Алгоритм, Москва, 2002, 544 стр.
- Валянский Сергей Иванович, Калюжный, Дмитрий Витальевич, *Третий пути цивилизации, или спасёт ли Россия мир*, ЭКСМО Алгоритм, Москва, 2002, 480 стр.
- Исупов, К., Савкин, И. (ред.), *Русская философия собственности (XVIII–XX вв.)*, СП "Ганза", Санкт-Петербург, 1993, 512 стр.
- Кара-Мурза, Сергей Георгиевич, *Столыпин – отец русской революции*, Алгоритм, Москва, 2002, 256 стр.
- Кара-Мурза, Сергей Георгиевич, *Евроцентризм – Эдипов комплекс интеллигенции*, Алгоритм, Москва, 2002, 256 стр.
- Паршев, Андрей Петрович, *Почему Россия не Америка*, Крымский мост – 9Д, Форум, Москва, 2005, 411 стр.
- Чомски, Ноам, *Профит изнад људи. Неолиберализам и глобални поредак*, Светови, Нови Сад, 1999, 196 стр.
- Begović, Boris, Novi protekcionizam, *Prizma*, Beograd, jul 2003, str. 32–40.
- Begović, Boris, Dešifrovanje "enigme" liberalizacije, *Prizma*, Beograd, novembar 2003, str. 30–38.
- Dragaš, Z., Finska formula 1, *Ekonomist magazin*, Beograd, 281, 10. oktobar 2005, str. 42–44.
- Kolodko, Grzegorz, Ekonomski neoliberalizam postaje gotovo irelevantan, *Ekonomika*, Beograd, XXXIV, 11–12, 1998, str. 296–298.
- Madžar, Ljubomir, Enigme liberalizacije, *Prizma*, Beograd, oktobar 2003, str. 36–43.
- Madžar, Ljubomir, Povratak enigmama liberalizacije, *Prizma*, Beograd, decembar 2003, str. 41–49.
- Marks, Karl, *Kapital 1–2*, Kultura, Beograd, 1964, 327 str.
- Popović, Danica, Leteći cirkus spoljnotrgovinske liberalizacije, *Prizma*, Beograd, decembar 2002, str. 16–22.
- Skler, Lesli, Rivalska shvatanja globalizacije, u: Vladimir Vuletić (prir.), *Globalizacija – mit ili stvarnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003, str. 31–47.
- Šolak, Zdravko, *Ekonomika asimetričnih informacija*, Futura, Novi Sad, 2003, 130 str.
- Vidojević, Zoran, *Kuda vodi globalizacija*, "Filip Višnjić", Beograd, 2005, 420 str.
- Vuletić, Vladimir, Protekcionizam i slobodna trgovina u vreme globalizacije, *Sociologija*, Beograd, XLVI, 1, 2004, str. 45–70.

GEOGRAPHIC DETERMINISM, AUTARCHY AND MARKET ECONOMY

Abstract. After more than ten years of experimenting with neoliberalistic recommendations based on traditional strategies proceeded from the Washington consensus, argued and mindful publications, in which those politics and their results are being questioned, start to appear in the countries of the east and south-east of Europe. Although the practical influence of these publications is still very minor, with their grounded statements, ideas and suggestions, they are very useful and inspiring, and provide courses in which it is necessary to search for the ways for these countries to get out of the deep crisis they came to at the beginning of the tranzition processes. One of those very inspiring books' ideas and suggestions are reviewed in the article. Although it was published a half a decade ago, it didn't provoke the deserved attention, but it definitely doesn't lessen its value and more than obvious qualities.

Key words: natural circumstances, geographic determinism, foreign exchange, autarchy, Russia, tranzition